

LA SOCIETAT URBANA I EL RÈGIM DE BÉNS DEL MATRIMONI

JOSEP M. PUIG SALELLAS
(Sessió del 6 de juliol de 1990)

El dret civil que es reflecteix a la Compilació, més encara el que s'hi reflectia el 1960, era un dret profundament arrelat a les necessitats d'una societat d'economia bàsicament agrària. Era evident, com a exemple emblemàtic, i no cal insistir-hi, que el nostre dret de successions, amb la combinació de la institució pactada d'hereu, la llegítima curta, la substitució fideïcomissària *si sine liberis decesserit* i l'usdefruit de regència, quatre suports fonamentals del sistema, tenia com a objectiu bàsic el manteniment compacte del patrimoni familiar immobiliari, integrat bàsicament per finques rústiques, i, precisament, en l'àmbit de la mateixa família. En definitiva, en una societat amb una circulació monetària escassa, amb una activitat mercantil de curt abast, si exceptuem els contractes marítims, i amb una indústria de caire artesanal, el prestigi social descansava en la propietat immobiliària i, especialment, en la propietat agrària.

El canvi ha estat espectacular. Com a punt de referència, és suficient considerar que d'una població activa agrària de l'ordre del 50 % a començaments de segle, es baixa al 6 i, com és natural, en aquest marc, el procés d'urbanització ha estat importantíssim. D'altra banda, és un procés que ve emfatitzat per un segon procés, ara de concentració, al voltant de Barcelona, amb el consegüent efecte multiplicador que causa aquesta polarització. Les xifres són eloqüents.

L'any 1930, Catalunya, amb una població total de 2.790.100 habitants, té dinou poblacions de més de 10.000 ànimes i Barcelona ha quasi doblat la població des de 1900 (de 524.137 habitants ha passat a 1.005.525). D'aquell total d'habitants, 1.482.255, o allò que és igual, el 53,12 % del total, vivien en el territori que, en la divisió territorial de 1936, hom anomenà Regió Pirmera. La proporció, com és prou sabut, s'incrementa, i en l'actualització del cens de 1981, practicada el 1986, Catalunya té un total de 5.956.429 habitants, dels quals 4.075.331, un 63,41 %, viuen en aquell territori de la Regió Primera i 2.435.775, un 40,89 %, a la comarca del Barcelonès. A part d'això, ultra Barcelona, hi ha

vuit poblacions amb més de 100.000 habitants, set passen de 50.000 i altres seixanta-cinc queden entre 10.000 i 50.000 habitants. La urbanització, però també la polarització d'aquesta urbanització, són evidents.

Com és lògic, tot aquest canvi sociològic ha influït poderosament en les actituds jurídiques dels ciutadans i, com és natural, el canvi també ha estat evident en el marc del dret civil, que, si bé és un dret silenciós, poc apreciable externament, és, en canvi, un dret emanat directament de la realitat de cada dia i, per tant, profundament inserit en ella. Aleshores, és normal que el canvi hagi estat important en el marc del dret que anomenem dret de família.

És evident, per exemple, que la urbanització ha produït un nou plantejament de les relacions de la parella i hom ha passat d'una concepció social que havia mitificat el matrimoni, fent-lo indissoluble, a la situació contrària. La incidència d'aquest fet, no només en l'àmbit del matrimoni, sinó també en el de les fil·liacions, és evident, i és perfectament constatable com, en l'un i en l'altre, les actituds socials de 1990 no tenen res a veure amb les de cinquanta anys enrere. D'altra banda, sense moure'ns del mateix àmbit familiar, fins a quin punt el control de la natalitat, que no té res a veure amb la realitat d'aquelles prolífiques famílies rurals, no ha estat una de les causes de la nova dinàmica de les adopcions? És també cert que la nova societat urbana ha propiciat un altre fet evident: la reducció de l'àmbit familiar, que, al final, quan els fills s'emancipen econòmicament, queda reduït a la parella. Les conseqüències de tot això, per exemple, en matèria de successió són importants: qüestionament de la llegítima, progrés de la crida del vidu a la successió intestada, desaparició de la substitució fideïcomissària, etc.

Però, més enllà d'aquests canvis, que es projecten sobre la concepció, diuem clàssica, de les institucions pròpies del dret familiar, sense alterar-les substancialment, sinó, simplement, donant-les una nova perspectiva, el procés urbanitzador, combinat a vegades amb els progressos científics, ha propiciat l'aparició d'aspectes nous en aquelles relacions. Cal situar aquí la importància assolida per la problemàtica de la parella estable, que ja no pot ser vista com un fet gairebé patològic, o la de la procreació assistida, on els mitjans a l'abast del jurista no sempre s'avenen amb les exigències d'un progrés tecnològic imparabile. Tot això per no parlar, per exemple, de les peculiaritats que es deriven de les situacions de deficiència mental diferents de l'estricta incapacitat, que posen en primer terme tot un problema de graduació de la capacitat del subjecte, que, a vegades, per raons psicològiques molt respectables, fa exigible un esforç jurídic a l'hora de regular el respecte complement jurídic de la capacitat. Fins a quin punt aquest aspecte no fa reaparèixer en un primer pla una figura gairebé desapareguda que, en uns altres àmbits havia ressuscitat la Compilació?; em refereixo, evidentment, a la curatela.

Com és lògic, tot aquest canvi en les actituds dels ciutadans té el corresponent reflex en l'àmbit documental, on la pràctica diària ens confirmaria, si fes falta, la seva realitat. Sense moure'ns de l'estricta àmbit familiar, crec que cal fer referència aquí, sense la menor pretensió exhaustiva, a aspectes prou concrets, com ara: la generalització de les compres a mitges entre marit i muller, a vegades, en algunes comarques de Catalunya, acompanyades del pacte de supervivència; la substitució de la transmissió hereditària en sentit descendent, de pares a fills, per la transmissió horitzontal, entre cònjuges, que planteja el problema del manteniment de la llegítima dels descendents, car la idea successòria resta en bona part substituïda per la de comunicació patrimonial; la paulatina desaparició de la figura de l'hereu, amb la corresponent distribució del patrimoni entre els fills, que crec que és un nou argument per a replantejar, ara ja amb un abast més general, la subsistència de la llegítima; i, com a reflex gairebé gràfic de tota aquesta dinàmica, un fet certament indicatiu: la desaparició de la regulació capitular del matrimoni.

Els números són eloqüents. L'any 1920, que és el primer en el qual el document apareix individualitzat en l'estadística notarial i quan la població total és de 2.344.697 habitants, s'atorgaren 2.696 capítols matrimonials a Catalunya. Doncs bé, el 1987, quan la població catalana ha experimentat l'increment que tothom coneix, el nombre de capítols ha descendit a 488. Si pensem, a més, que d'aquest nombre segurament una gran part reflecteix o una situació de crisi matrimonial o, simplement, el desig de passar d'un règim de comunitat a un altre de separació, lluny, doncs, del document tradicional, el canvi encara esdevé més notable. I aquesta última consideració em sembla evident, si pensem que, en contra de l'estadística antiga, quan els capítols s'atorgaven principalment a les comarques de Lleida i de Girona, ara, la situació és ben diversa. El major nombre de capítols es dona a les comarques barcelonines (365), mentre Lleida baixa a 21 i Girona a 42.

En contraposició, el testament, document molt més propi d'aquesta societat urbana, experimenta una notable expansió. En 1900 se n'hi atorguen un total de 12.553, i es passa a 72.645 el 1987, multiplicant-se gairebé per sis, quan la població catalana s'ha multiplicat només per tres. És curiós, en canvi, que, fora de Catalunya, la urbanització produeix una situació que, pel fet de ser esperable, no és menys digna de ser subratllada: l'increment de l'atorgament, precisament, del document capitular a fi d'evitar el sistema legal de comunitat i assolir el règim de separació, que, sens dubte, s'avé molt més als plantejaments d'una societat moderna, quan marit i muller treballen i tenen mitjans propis de subsistència. En efecte, si prenem com a pauta les poblacions més importants de l'Estat, tret de Barcelona, veurem que a la província de Madrid s'atorguen 4.865 capítols el 1987, (3.858, cinc anys abans, el 1982, amb un increment, doncs, del 35,70 %); a la de València, 2.251 (enfrent de 1.705 en 1982; increment del 32,02 %); a la de Se-

villa, 816 (enfront de 550 en 1982; increment del 48,36 %); i 702 a la de Biscaia (584 en 1982, o sigui, un augment del 20,20 %). Per contrast, les mateixes dades serien per a Barcelona 397 i 365, amb un retrocés petit, però cert.

* * *

Com és natural, el legislador no s'ha mantingut ignorant d'aquest procés. De fet, la reforma del dret català de família, que podríem qualificar de tradicional, comença amb el Decret legislatiu català 1/1984, del 18 de juliol, pel qual s'aprova el text refós de la Compilació del dret civil de Catalunya. El seu abast en aquest àmbit és prou conegut.

El motiu fonamental de la disposició, ultra la integració de la Compilació al sistema jurídic català en sentit propi i més enllà de la traducció del seu text inicial, redactat en espanyol, és l'adequació a la Constitució de 1978 i, més concretament, en allò que fa referència a les matèries pròpies del dret de família, als articles 14 i 32, que consagren, respectivament, la igualtat per raó de sexe i la no-alteració de la plena capacitat jurídica per raó de matrimoni.

Calia reformar, doncs, els articles del text inicial que s'oposaven als nous plantejaments i, concretament, d'acord amb aquell article 14, calia suprimir la presumpció muciana de l'article 23 i l'aplicació dels criteris de l'autèntica *Si qua mulier* i del S. C. Vel·lejà pels articles 321 i 322, tots ells de la Compilació. En relació amb l'article 32 de la Constitució, en canvi, era necessari suprimir els inconvenients que es derivaren de l'article 20 per a les donacions entre cònjuges.

Però, com és prou conegut, el decret legislatiu anà més enllà d'aquesta estricta constitucionalització i, per exemple, s'ocupà de reflectir, en diferents preceptes de la Compilació, els efectes del divorci, reintroduït en el nostre sistema legislatiu per la Llei estatal 30/1981, del 7 de juliol. En aquest sentit, l'article 10 s'ocupa ara d'establir quins són aquells efectes en els capítols matrimonials; l'article 21, els que es produeixen en la revocació de donacions; l'article 35, en la restitució dotal; el 62, en el pacte de supervivència; i el 148, en la quarta vidual, institució que també és objectiu de modificació d'acord amb aquell article 14 de la Constitució: es transforma en un dret per a ambdós consorts, un cop vidus, tot deixant de ser un dret només de la dona, com denotava l'antiga denominació de quarta marital.

En realitat, més enllà de l'esmentat àmbit matrimonial, la reforma de 1984 abastà també l'àmbit de les filiacions, per bé que de manera massa esquemàtica. En aquella línia reformista, concretament, suprimí, sempre d'acord amb aquell article 14 de la Constitució, la diferenciació dels fills per raó del seu origen, fet que es reflecteix en els nous articles 4 i 5 de la Compilació, de redacció, certament, poc satisfactòria.

Però és ara que l'esforç més important d'actualització d'una matèria tan sen-

sible com el dret de família és a punt de començar, si es concreten els avantprojectes que té elaborats i que està elaborant el Departament de Justícia. En realitat, hom podria entendre que, partint de la relació existent entre el dret de família i el dret de successions, la potenciació ja produïda dels drets successoris intestats del vidu constitueix ja la primera manifestació d'aquell esforç. En efecte, la Llei catalana 9/1987, del 25 de maig, de successió intestada, incrementa, notablement, aquells drets. Concretament, si ens atenim al preàmbul, «Pel que fa als diversos ordres successoris, es millora la posició del cònjuge vidu, de manera que aquest gaudirà d'un dret d'usdefruit universal (art. 11) en concurrència amb els descendents, i és cridat si falten aquests, abans que els pares i els ascendents (art. 13)».

Al marge, però, d'aquest text, si ens atenim al marc estricte del dret familiar, és evident que l'esperada reforma s'endegarà amb els textos actualment en estudi.

* * *

Naturalment, en matèria de règim econòmic matrimonial, la gran pregunta és si cal o no mantenir el sistema de separació de béns. La primera puntualització que cal fer és la següent: no és cert que el sistema tradicional català hagi estat històricament el de la separació de béns. Generalitzant potser d'una manera excessiva, podríem partir de la base que, en un sector de Catalunya, que correspondria més o menys a allò que s'anomena «la Catalunya Vella», si hi havia patrimoni, molt o poc, els matrimonis es celebraven amb pacte capitular i, per tant, amb dot. El sistema, doncs, era el dotal. A la Catalunya Nova, més concretament a les comarques tarragonines, en canvi, assolien un pes important alguns règims de comunitat, ja fos aquesta parcial, com era el cas del Camp de Tarragona, amb l'associació a compres i millores, ja universal, com s'esdevenia en el dret de Tortosa amb l'agermanament. Però, és evident que, desapareguts pràcticament com hem vist del mapa jurídic català els capítols matrimonials, el panorama és un altre, i sí que pot afirmar-se avui sense error que el sistema econòmic matrimonial actual és el de separació absoluta. Cal mantenir-lo?

La primera observació que faria és la següent: em sembla evident que la societat catalana es troba ben instal·lada, conscientment o no (però, qui és conscient de les situacions jurídiques que podríem qualificar d'elementals?), en el règim de separació de béns i m'atreveria a afegir que, en general, el sistema funciona correctament. Aleshores, cal preguntar-se fredament, més enllà de construccions estrictament doctrinals, si és prudent impulsar un canvi a un règim de comunitat. Ningú no discuteix que el legislador de dret civil ha de tenir com a punt de referència constant la realitat social de cada dia, de forma que la introducció de modificacions en el sistema només pot fonamentar-se en una necessitat deduïda de l'observació atenta d'aquesta mateixa realitat, procurant sempre objectivar al màxim nivell possible el discurs i, sobretot, no elevant l'excepció a categoria general. Sobre

aquesta base, jo no crec que aquella necessitat de canvi sigui socialment sentida en general.

Al final, és l'eterna discussió entre llibertat i seguretat. O escollim un sistema d'àmplia llibertat, partint de la base que hom sabrà utilitzar prudentment els mecanismes correctors que ofereix aquesta mateixa llibertat, especialment si aquesta és completada amb alguns elements correctius addicionals, recollits en la llei o, en sentit contrari, no confiant en aquella conducta responsable, preferim optar per un sistema de seguretat que, més enllà de l'autonomia de la voluntat, atribueixi la tasca de correcció fonamentalment a la llei.

Crec que avui, en la realitat jurídica de Catalunya, els ciutadans adopten de manera espontània actituds que són suficients per a defensar el manteniment del règim de separació. Durant el matrimoni, els mecanismes voluntaris de correcció es manifesten a través de les titularitats compartides, especialment vistes en les al·ludides compres a mitges de béns immobles o de valors i en els dipòsits indistints en els establiments de crèdit, i, a la dissolució d'aquell per mort d'un dels cònjuges, la correcció és evident amb la generalització, també al·ludida, de la institució d'hereu recíproca, si la successió es governa testamentàriament. En cas contrari, la llei, com hem vist igualment, ha potenciat de manera important la posició del vidu amb l'usdefruit universal i la crida com a hereu, en defecte de descendents.

Sense gaire esforç, el sistema corrector *ex lege* podria completar-se, encara una mica més, amb la supressió de la llegítima dels descendents en el cas d'institució d'hereu a favor del cònjuge, si aquesta institució abasta de fet tot el patrimoni relict, aspecte que, certament, no s'ha tingut en compte en la recentíssima reforma de la institució. Restarien, aleshores, dos aspectes sense protecció: la successió testada sense esment del cònjuge i les situacions de crisi matrimonial.

Crec que aquella omissió testamentària s'ha d'assumir com una conseqüència inevitable del règim d'autonomia de la voluntat i, més concretament, de la llibertat de testar. D'altra banda, no podem oblidar l'existència, amb tota la seva relativitat, de la quarta vidual. Però l'argument que a mi em resulta decisiu és el següent: el principi de bona fe, fonamental en l'àmbit del dret civil, ens du a pensar, com a regla general, que si el marit o la dona opten pel silenci i no deixen res al seu consort al testament, el fet es produeix per una raó seriosa, objectiva, que caldrà respectar, i no per una intenció blasmable.

I dic això pensant en una experiència que resulta de la pràctica professional: no és infreqüent el cas del matrimoni que, havent fet inicialment, de joves, un testament amb institució recíproca, després, quan els consorts ja arriben a una certa edat i han pogut comprovar la bona disponibilitat dels fills, opten per una institució en favor d'aquests, a vegades sense ni tan sols reserva d'usdefruit, a fi d'evitar la doble tributació per impost de successions. El cas es dona especialment quan un i altre consort disposen de béns propis suficients perquè cada un d'ells

pugui veure amb serenitat la situació de viduïtat, sense necessitat d'acumular el patrimoni del premort. Quina raó hi ha aleshores per imposar un dret de llegítima a favor del vidu, amb tots els aspectes distorsionadors, el fiscal inclòs, que això comporta?

Resten, naturalment, els casos de crisi matrimonial.

* * *

Es tracta, certament, d'un problema delicat, la solució del qual, que sempre serà relativa, és funció, en bona part, de l'opció que es prefereixi a l'hora de resoldre la disjunció acabada de plantejar. És inqüestionable que un règim econòmic matrimonial de comunitat, o àdhuc de participació, mitiga notablement el problema que planteja la situació econòmica del cònjuge més necessitat. En canvi, quan el sistema de separació es posa en contacte amb les situacions de crisi matrimonial, és evident que el contrast es posa en relleu amb tota la seva cruesa, una cruesa, a vegades, sociològicament dramàtica. I els juristes, naturalment, no poden restar insensibles davant d'aquest fet.

Aleshores, aquells que manifestem les nostres preferències pel manteniment del règim de separació hem d'admetre, ens agradi o no, que el sistema pot esdevenir injust si s'aplica a aquelles situacions de crisi fins a les últimes conseqüències. Cal, doncs, acudir novament a l'establiment de mecanismes que tractin d'emmarcar la llibertat inicial, mecanismes que necessàriament hauran de venir de la mà de la llei, perquè, si en la dissolució del matrimoni per causa de mort, el sistema resta suficientment compensat, en el cas de la successió testada, amb la institució recíproca d'hereu i, en la intestada, amb la potenciació dels drets del vidu, és evident que en els casos de crisi ni cal esperar aquella institució ni es donaran, per defunció, els drets viduals.

És a dir, aquell cònjuge econòmicament necessitat no pot esperar del seu consort, a part d'aquells que li concedeixi la llei, més que els drets econòmics que resultin de la negociació d'un conveni regulador fet en situació d'inferioritat. És necessari, doncs, corregir aquesta situació deficient, i això només és possible obrint una escletxa en el sistema de separació, de forma que, venent per raó d'equitat tots els escrúpols doctrinals que hom pugui sentir, sigui possible l'assoliment d'una certa situació d'equilibri sobre la base de penetrar en el patrimoni privatiu del cònjuge més poderós econòmicament, més enllà del concepte estricte de pensió compensatòria. Certament, aquesta falca introduïda en la puresa del sistema pot produir, com a efecte reflex, l'aparició de situacions d'incidència potser excessiva; però, desequilibri per desequilibri, crec que cal inclinar-se per la protecció de l'interès més feble, malgrat les dissonàncies que en puguin resultar. Hi ha moments en l'exercici quotidià del dret que palesen de manera notòria (si feia falta) que no és en absolut una ciència exacta; aleshores les alternatives s'han de re-

soldre a partir de plantejaments gairebé empírics, amb tots els inconvenients que aquest mètode (si és que la denominació és possible) pugui comportar.

Crec que aquesta és la posició que es reflecteix en l'Avantprojecte de llei de relacions patrimonials entre cònjuges que té elaborat el Departament de Justícia. Però entrar en el seu comentari seria estendre massa la durada d'aquesta comunicació, que ja resulta excessivament dilatada.